

Kerki hakda söhbet açsak...

Category: Goşgular, Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler, Taryhy makalalar, Taryhy şahslar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Kerki hakda söhbet açsak... KERKI HAKDA SÖHBET AÇSAK...

Diýarymyzyň gündogarynda ýerleşen, taryhy geçmişde iňňän gülläp ösen we şan-şöhrata beslenen gadymy Kerki şäheri, onuň harby-goranyş berkitmesi bolan galyň diwarly mähnet galasy hakynda, şäheri we galany Ymam Maruf Kerkiniň esaslandyrandygy, şondan ötri onuň adynyň bu ýere dakylandygy hakynda ýerli ýaşaýjylaryň arasynda henize-bu güne çenli dürli rowaýatlar aýdylyp gelinýär. Ol rowaýatlar bolsa diýseň tolgundyryjy hem-de biri-birinden gyzykly.

Yslam äleminde giň meşhurlyga eýe bolan Ymam Maruf Kerki hakynda taryhy rowaýatlar Orta Aziýa, Eýran, Kawkaz, Arap ýurtlarynyň halklarynyň arasynda-da giňden ýaýrapdyr. Bu rowaýatlar has gin hem-de has köp sanly görnüşde baryp gadym eýýamlardan başlap, hatda XIX asyryň ikinji ýarymynda-da juda ýörgünli bolupdyr. Şeýle bolansoň, Orta Aziýanyň, şol bir wagtyň özünde-de häzirki Lebap welaýatynyň gadymy geçmişdäki halklarynyň taryhy hem-de etnografiýasy bilen içgin gyzyklanýan Ýewropa alymlarynyň esasy ünsüniň bu gözəl şähäre gönükdirilmegi tebigy ýagdaýdyr. Olardan görnükli Ýewropa alymy, Praga uniwersitetiniň professory Arminiý Wamberi, meşhur rus alymy, akademik A.N.Samoýlowiç we beýleki jahankeşdeler Kerkide bolup, onuň taryhy geçişine, Ymam Maruf Kerki bilen baglanyşykly rowaýatlaryň döremegine aýratyn uly ähmiýet beripdirler we gymmatly ýazgylar galdyrypdyrlar.

Jahankeşde derwüş, alym Arminiý Wamberi 1863-nji ýylyň tomsunda Kerki şäherinde bolup, onuň geografik taýdan ýerleşişini, mikrorelýefi, ilatynyň ýaşaýyş durmuşy, şertleri we beýleki ahwalatlary hakynda iňňän gyzykly, üns çekiji maglumatlary beripdir.

Şäheriň «Kerki» adyndan ozalky adynyň nähili atlandyrylandygy, «Kerki» sözünüň neneň-niçik emele gelendigi hakyndaky

maglumatlary-da A.Wamberiden tapmak mümkin. Alymyň meşhur «Orta Aziýa syýahat» atly kitaby biziň üçin uly taryhy gollanma bolup hyzmat edýär. Görnükli rus alymlary akademik A.N.Samoýlowiçiň we A.I.Belýaýewiň käbir işlerinde hem bu gadymy şäher we onuň döreýiş taryhy bilen baglanyşykly rowaýatlaryň käbir görnüşlerine gabat gelmek bolýar.

Meşhur alym-arheolog akademik Mihail Ýewgenýewiç Masson özüniň «Kerki şäheriniň geçmişi» diýen ylmy işini turuwbaşdan Kerki hakyndaky iňňän gadymy rowaýatyň has soňrak ýazga geçirilen tekstinden bir täsin parça getirmek bilen başlapdyr. Onda esasan, şeýle diýilýär: *«Kerki bir wagtlar hökümdar Şa-Aňkanyň galasy bolup hyzmat edipdir. Kerkiçide bolsa şol wagtlar onuň şazada gyzy Turanyň köşgi ýerleşipdir. Rowaýatyň beýleki bir wariantynda onuň köşgüniň Daşlykda ýerleşendigi aýdylýar»*. Bu gadymy şäheriň häzirki «Kerki» ady VII asyryň ikinji ýarymynda we VII asyryň başynda bu galada ýaşap öten meşhur hökümdar Ymam Maruf Kerkiniň adyndan gelip çykypdyr. Ymam Maruf Kerki bolsa Zemma şäheriniň meşhur häkimi bolup, örän köp ýyllap bu galada hökümdarlyk edipdir. Ol sufizmiň iňňän görnükli wekilidir. Akademik M.E.Massonyň ýazmagyna görä, Ymam Maruf Kerki alym-filosof, astronom, şahyr, müneçjim, sopy adam bolupdyr. Ol ençeme goşgularyň, diwanlaryň, traktatlaryň we beýleki onlarça ylmy işleriň awtory hasaplanýar.

Onuň ylaýta-da ekzegetika, etika ylymlary boýunça ýazan traktatlary bellidir. Türkmenistanyň at gazanan artisti Tuwakgylyç Gurbanýaz oglunyň berýän maglumatlaryna görä, Ymam Maruf Kerki Orta Aziýada, esasan-da Zemma şäherinde çaphana ýa-da kitap daşbasmasyny ilkinji ýola goýan meşhur alymlaryň biridir. Ymam Maruf Kerkiniň hakyky öz ady Marufdyr. Ymam onuň öz döwründe gazanan hormatly ruhany derejesidir, Kerki bolsa lakamydyr. Çünki Ymam Marufa bir gezek hindi kerkini sowgat gowşupdyrlar. Kerk atly bu haýwany uzak wagtlap aýagulag edip münüp gezeni üçin, oňa soň-soňlar «Kerki» lakamyny beripdirler. Şondanam Ymam Marufyň Kerki lakamy onuň adynyň yzyna tirkelip aýdylypdyr.

Taryhy rowaýatlarda aýdylýan maglumatlary deňeşdirip görenimizde, dogrudan-da, Ymam Marufyň Kerki galasynda we onuň

ýerli welaýatynda uzak wagtlap hökmürowan häkim hem-de ymam bolup höküm sürendigi tassyklanýar. Ýöne onuň il arasyndaky ýerli rowaýat boýunça bu ýerde aradan çykandygy, Kerkide jaýlanandygy, üstüne kaşaň mawzoleý dikeldilendigi hakyndaky maglumatlar näbelli bolup galýar. Emma bu ýerdäki gadymy yslam mazarystanlygynyň günorta-günbatar tarapynda, hakykatdan-da Ymam Kerki-Ata kümmedi we onuň gabry bar. Ýerli ilat bu kümmedi we Ymam Maruf Kerkiniň uly gabryny mukaddes we keramatly ýere öwürüpdirlər. Häzir hem onuň gabrynyň üstüne dikeldilen mawzoleý öz kaşaňlygy, nepisligi hem-de owadanlygy bilen bu ýere gelýänleriň ünsüni özüne çekýär. Şu kaşaň mawzoleýiň özünde bolsa Ymam Maruf Kerkiniň mazarynyň başujuna goýlan, ýüzünde iňňän çeper ýazgylary hem-de oýmurlary bolan mermerden gabrüsti daşlaryň ikisi bolup, olar häli-häzire çenli saklanyp galypdyr. Olaryň ýüzündäki çeper ýazgylar, esasan, akademik M.Ý.Massonyň we doktor W.N.Pilipkonyň ylmy taýdan tassyklap görkezmegine görä, keramatly Gurhanyň mukaddes sürelerinden hem-de aýatlaryndan böleklerden, Ymam Maruf Kerkiniň hususy durmuşyna we onuň aradan çykan wagtyna degişli käbir gysgaça, ýöne çuň manyly sözlerden ybaratdyr.

Akademik M.Ý.Masson «Kerki şäheriniň geçmişi» diýen ylmy işinde Ymam Maruf Kerkiniň başujunda goýlan şolar ýaly mermerden gabrüsti ýazgyly daşlaryň bu ýerde ýene baş sanysynyň bardygyny belläp şeýle ýazypdyr:

«Kerki depeleriniň birinde göýä zaýаланan we ýüzünde iňňän çeper oýmurlary bolan ýazgyly gabrüsti daşlaryň metjidiň galyndylary bilen birlikde tapylandygy öz wagtynda bellenildi. Galadan demirgazykda ýerleşýän Abul Mälik patyşanyň mazwoleýiniň ýanyndaky gonamçylykda ozal (bu ýerde M.Ý.Masson özüniň 1948-nji ýylyň güýzünde GTAKE-niň XII otrýadyna ýolbaşçylyk edip Kerkä gelip gidendigini göz önünde tutupdyr - Ş.H.) baş sany ýazgyly mermerden gabyrüsti daşlar ýatyrdy».

Taryhy çeşmeleriň hem-de gadymy ýazgylaryň birentek galyň gatларыny irginsizlik bilen barlap, içgin öwrenen alym-arheolog M.Ý.Massonyň soňky pikirine görä, ozalky Zemmanyň ornunda öz Kerki adynyň galandygyna garamazdan, bu ýanbermez galada we onuň ýerli welaýatynda hökümdarlyk edip geçen Ymam

Maruf Kerki şu ýerde aradan çykan bolsa-da, haýsydyr bir sebäbe görä, ol Bagdatda jaýlanylypdyr.

Ymam Maruf Kerki hijri senesiniň 200-nji ýylynda, ýagny, milady senesiniň 815-816-njy ýyllarynda aradan çykypdyr. Şol zamanlarda Kerki galasy we onuň welaýaty arap halyflygynyň düzümine giripdir we halyflygyň merkezi paýtagty Merw (Mary - Ş.H.) şäheri bolupdyr. Munuň özi Ymam Maruf Kerkiniň hakykatdan-da Bagdatda jaýlanmak mümkinçiligini aradan aýyрмаýar. Çünki arap halyflygynyň ymamlarynyň hem-de görnükli ruhanlarynyň, goşun serkerdeleriniň arasynda gadym eýýamlardan döp bolup gelýän kada-kanuna laýyklykda yslam dinini ýer ýüzüne ýaýratmak we ornaşdyrmak ugrundaky göreşde we söweşde gurban bolanlaryň her biriniň jesedi onuň göbek ganynyň ilkinji daman ýerinde, ýagny, öz dogduk mekanynda jaýlanylypdyr. Emma Kerki hakyndaky taryhy rowaýatlarda Ymam Marufyň mazary Kerkide – Ymam Kerki ata kümmetinde ýerleşýär, hatda onuň mazarynyň başujunda ýazgylý mermerden gabrüsti daşy bar diýlip görkezilmeginiň bir ujynyň hakykata juda laýyk gelmegi ähtimal zatdyr. Sebäbi şol zamanlarda her bir yslam ruhanysy, goşun serkerdesi birdenkä wepat bolsa, ýa-da şehit ölse, onuň ganynyň dökülen ýerinde ýa ölen ýerinde mukaddes Gurhan bilen birlikde onuň hususy zatlaryndan, mysal üçin, egin-eşiginden, öz ulanan zatlaryndan iň möhüm we keramatlylaryndan haýsy-da bolsa bir zadyny jaýlap, göýä onuň öz hakyky jesedi jaýlanan ýaly, şol ýerde onuň üstüne gümmez ýa-da sagana dikeldipdirler. Taryh ylmy edebiýatynda şonuň ýaly, içi boş, simwolik mazarlara «kenotaplar» diýilýär.

Ýöne halk köpçüligi welin, şeýle simwolik mazarlary hakyky öz bolşunda kabul edýär we ony keramatly, mukaddes mazar hasaplaýar. Elbetde, Ymam Maruf Kerkiniň bu ýerdäki mukaddes we keramatly mazary babatynda-da biz ýokarky pikiriň, ýagny, akademik M.Ý.Massonyň öňe süren pikiriniň tarapynda durýarys. Çünki biz Orta Aziýada, hatda hut Lebap welaýatynda hem şeýle simwolik mazarlaryň, ýagny, kenotaplaryň onlarçasynyň bardygyna anyk göz ýetirýäris.

Ýöne şonuň ýaly pikirleri öňe sürmek bilen biziň ylmy çaklamamyz gutarnykly däldir. Entek diňe bir taryhy

rowaýatlarda ýa ylmy ýazuw çeşmelerinde görkezilen maglumatlary öwrenmek bilen çäklenmeli däldir, eýsem-de bolsan munuň özi düýpli arheologik barlaglaryň netijesine hem birebir baglydyr. Şu nukdaýnazardan çemeleşmek arkaly Kerkidäki Ymam Kerki-Ata gonamçylygynda we mawzoleýiň özünde geljekde düýpli arheologik-barlag işleri geçirilse, munuň özi has anyk, has giň we has doly ylmy maglumatlary berip biler.

Biz bu makalamyzda Ymam Maruf Kerki hakyndaky taryhy rowaýatlardan biriniňem doly mazmunyny mysal getirmegi makul bilmedik. Sebäbi olar köp we dürli görnüşlerde aýdylýar.

Ymam Maruf Kerku ruhany hem biziň topragymyzda ýaşap geçen harby serkerdeleriň biri bolany üçin, onuň ömrüni we işini öwrenmek taryhymyzy dikeltmek üçin örän gymmatlydyr. Watanymyzyň we halkymyzyň geçmiş taryhynyň täzeden, dogruçyl, bütin aýdyňlygy bilen ýazylýan mahalynda şeýle taryhy şahslaryň geçmişini düýpli öwrenmek, ýüze çykarmak zerurdyr.

Şirli HUDAÝNAZAROW.

esger_98 Taryhy makalalar